

*Stefano Zamagni**

Politikai gazdaságtan és civil gazdaság: két gazdasági paradigma kritikai értékelése

Nagyon örülök, hogy önökkel lehetek és részt vehetek ezen a konferencián.¹ Céлом, hogy összehasonlítsak két gazdasági paradigmát. Az egyik a politikai gazdaságtan, a másik a civil gazdaságtan. Először is fontos, hogy ne keverjük össze a *paradigma* szót az *elmélet* és a *modell* szóval. A paradigma egy látásmód, ahogyan a valóságot látjuk. Az elmélet vagy a modell ennek a látásmódnak egy speciális alkalmazása. Így azonos paradigmán belül többféle modell és megközelítés lehetséges. Ha kizárjuk a 20-25 évvel ezelőttig létező marxista paradigmát, akkor ma két paradigmát figyelhetünk meg: a politikai gazdaságtant és a civil gazdaságtant. A civil gazdaságtani paradigma jött létre előbb, amikor 1753-ban a nápolyi egyetemen megalakult a világon az első közgazdaságtani tanszék. Nápolyban történt ez, nem pedig Skóciában. Ezt a tanszéket tehát civil gazdaságtani tanszéknek hívták, melynek első tanszékvezetője Antonio Genovesi professzor volt, fő műve, az *Értekezések a civil gazdaságról* (Lezioni di commercio) címmel 1765-ben jelent meg. A politikai gazdaságtani paradigma pedig Adam Smith nevéhez fűződik, amelyet az 1776-ban megjelent *A nemzetek gazdagsága* című² fontos művében fejtett ki. A politikai gazdaságtani paradigma tehát később született meg, és a legtöbb közgazdász nem tudja, hogy Adam Smith ismerte és felhasználta – még ha nem is idézte – Genovesi gondolatait az említett könyvében. Ha összehasonlítjuk a két művet, akkor látjuk, hogy számos átfedés van közöttük. A XVIII. században eltűnt a civil gazdaságtan, mert a később Angliában, Skóciában megszületett politikai gazdaságtan vált egyeduralgódóvá. Ez pedig azért történt így, mert Angliában ment végbe elsőként az ipari forradalom, és köztudott, hogy ha egy ország gazdaságilag dominánssá válik, akkor a kultúrában is vezető szerepre tesz szert. Így az új évszázad elejére a civil

* A University of Bologna közgazdász professzora, a II. János Pál által alapított *Pápai Társadalomtudományi Akadémia* (Pontificia Accademia delle Scienze Sociali) tagja.

¹ A Budapesti Corvinus Egyetemen 2014. november 12-én tartott *Gazdaság és Erkölc*s című konferencia, ami a Budapesti Corvinus Egyetem és a Keresztény Társadalmi Elvek a Gazdaságban (KETEG) képzés társszervezésében jött létre.

² A kötet teljes címe *Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól*. 1800-ra kilenc angol kiadást ért meg. (A szerk.)

gazdaságtani paradigma eltűnt. Ennek következtében a közgazdászok többsége még ma is Adam Smith-ről beszél, nem pedig Genovesiről. Még a ma délelőtti előadásokon sem hallottunk Genovesiről, akinek a könyvét soha nem fordították le angolra, ami az angol gazdasági és kulturális dominancia miatt van így, annak ellenére, hogy Adam Smith a könyve döntő részében Genovesi gondolataiból merít. De vajon mi az alapvető különbség a két paradigma között, nem a technikai részleteket, hanem a lényegét tekintve?

Az első különbség az, hogy a politikai gazdaságtan elfogadja a *NOMA* elvét, a civil gazdaságtan nem. A *NOMA* egy angol betűszó (Non Overlapping MAgisteria = *egymást nem átfedő illetékességi területek*). Ezt az elvet 1829-ben említi először egy Richard Whately nevű angol közgazdász Oxfordban.³ Fontos elv ez, mégsem szoktak hivatkozni rá, mert annyira magától értetődőnek tartják. A *NOMA* elv szerint a gazdaság, az etika és a politika területét egymástól elkülönülten kell tárgyalni. A civil gazdaságtan képviselői nem fogadják el ezt az elvet, mert úgy gondolják, hogy ezek a területek elválaszthatatlanok egymástól, kölcsönhatásban vannak egymással. Ez azt jelenti, hogy közgazdászként legfőbb célként a társadalom javát, a közjót kell szem előtt tartani. Ebben játszik szerepet az etika, amely a jó és a rossz kérdését vizsgáló filozófiai kategória. A politikai gazdaságtan képviselői szerint azonban a gazdaság és az etika két különálló dolog. Ennek a konferenciának a címe *Gazdaság és etika*. De miért ez az „és”, miért ez a különbségtétel? Mert a politikai gazdaságtan szerint gondolkodunk. A civil gazdaságtanban ennek nincs értelme, mert ezek a területek összefüggnek még akkor is, ha megvan a saját autonómiájuk.

A második fő különbség a két paradigma között, hogy a politikai gazdaságtan a javak összességét akarja maximalizálni, a civil gazdaságtan pedig a közjót akarja maximalizálni. Ezért szükséges megérteni a különbséget a javak összessége és a közjó között. A tipikus közgazdász szerint ezek lényegében azonosak. Pedig nem így van, nagyon is különbözőek. A legegyszerűbb módja a különbség megmutatásának, hogy a javak összessége az egyéni javak összegét, matematikai összeadását (Σ) jelenti. A közjó pedig az egyéni javak szorzata (Π). Mi a matematikai különbség az összeg és a szorzat között? Az alapvető különbség az, hogy ha az összeadandó tagok közül az egyik nulla, az összeg még mindig pozitív szám lesz, még akkor is, ha az összes tag értéke nulla, de az egyik egymillió, így az összegük egymillió. Szorzat esetében azonban, ha csak az egyik tag értéke is

³ Richard Whately (1787–1863) 1829-ben Nassau William Seniort követte az Oxfordi Egyetem politikai gazdaságtan professzori székében. (A szerk.)

nulla, az összes tag szorzata nulla lesz. Hasonlással élve a javak összességének maximalizálása esetében, ha valaki kimarad ebből, a többiek jóléte pedig növekszik, akkor ebben a paradigmában ez elfogadható dolog. A közjó logikája szerint azonban nem megengedett, hogy valakinek a jóléte ne növekedjen a többiekével együtt. Ez az alapvető különbség. És ha ezt nem értik meg, az katasztrófához vezethet. Miért van manapság annyi szegény és munkanélküli? Mert nem annyira termelékenyek, mint azok, akiknek van munkájuk. A szegények és a munkanélküliek azért maradnak ki a piaci tranzakciókból, mert nem képesek olyan teljesítményre, mint mások. Viszont ha megértjük a különbséget a javak összegzése és a közjó maximalizálása között, akkor beláthatjuk, hogy ezeket az embereket nem szabad kihagyni a piaci és a társadalmi mechanizmusokból, tehát valamiféle megoldást kell találni az ő számukra is. Egyébként a politikai gazdaságtan logikája alapján ezek az emberek kihagyhatók a rendszerből.

A harmadik nagy különbség a két paradigma között, hogy a politikai gazdaságtan nem ismeri el a kölcsönösséget a gazdasági élet területén, a civil gazdaságtani paradigma viszont központi elemnek tartja ezt. Ha például egy politikai gazdaságtani könyvnek a tárgymutatóját megnézzük, akkor nem fogjuk megtalálni benne a kölcsönösség fogalmát. Márpedig bármilyen társadalmi rendnek három alappilléren kell nyugodnia. Az első a jól ismert egyenértékek cseréje: ha akarod a termékemet, fizess ki az árát. A másik elv az újraelosztás elve. Az állam adót vet ki és újra elosztja a bevételeket a lakosság körében. A harmadik elv a kölcsönösség elve, amely különbözik az egyenértékek cseréjétől. Ha megnézzük az európai vagy az amerikai politikai gazdaságtani tankönyveket, akkor azt látjuk, hogy azok csak az első két elvet veszik figyelembe: az egyenértékek cseréjét és az újraelosztást. A civil gazdaságtani paradigma viszont mindhárom elvvel foglalkozik.⁴ Ez azt jelenti, hogy a civil gazdaságtan tágabb kategória, mint a politikai gazdaságtan és magában foglalja ez utóbbit. Idő hiányában most analitikai szempontból nem tárgyalom a különbséget a kölcsönösség és az egyenértékek cseréje között. Most csupán két

⁴ A gazdaságtörténet és gazdaságtantropológia tudományterületein híressé vált Polányi Károly e három gazdaságszervező intézményi logikát emelte ki: árucseré, redisztribúció és reciprocitás. Polányi a formális gazdaságtant bírálta ahistorikussága miatt, lévén univerzálisnak feltételezi és akként propagálja az árucseré intézményi logikáját. Helyette Polányi a szubsztantív gazdaságtant javasolta, mely a gazdaság és az emberi szükségletek kielégítésének (adott helyen és időben) intézményesített folyamatát helyezi elemzése középpontjába. (Lásd Polányi Károly: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*; Gondolat, Budapest, 1976) (A szerk.)

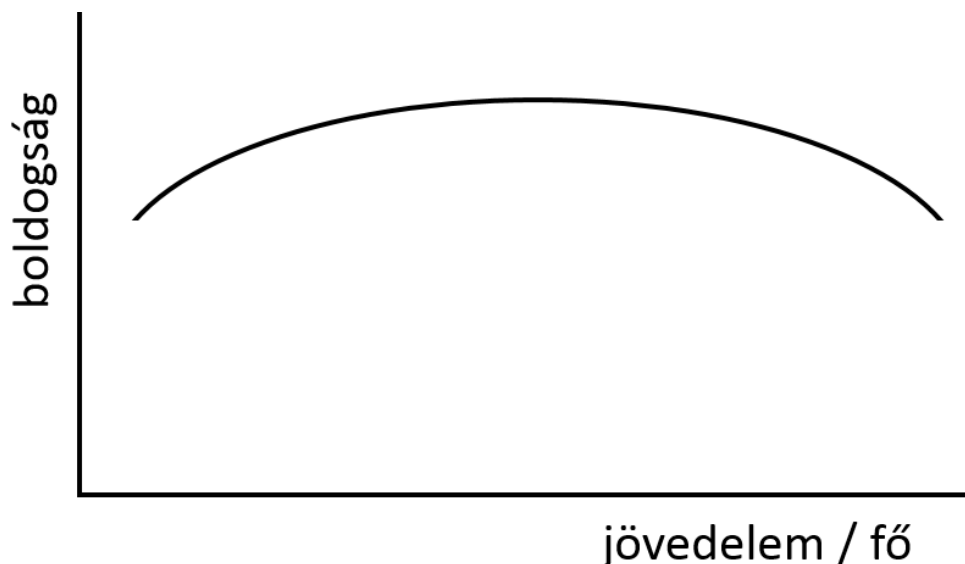
antropológiai feltételezés kifejtésére szorítkozom. A politikai gazdaságtan antropológiai feltételezése a *Homo homini lupus* latin mondás, ami azt jelenti, hogy ember embernek farkasa. Ez volt Thomas Hobbes feltételezése. Ezt Adam Smith megpróbálta módosítani, de az alapfeltételezés változatlan maradt. A civil gazdaságtan antropológiai alapfeltevése a *natura amicus*, ami azt jelenti, hogy az ember természeténél fogva barátkozó lény. Látjuk az alapvető különbséget a két paradigma között. Következésképpen azt mondhatjuk, hogy a politikai gazdaságtan modellje a *Homo economicus*, a civil gazdaságtan pedig a *Homo reciprocus*, azaz a viszonzóságot gyakorló ember.

Az utóbbi húsz évben a világ több pontján is azt tapasztaljuk, hogy egyre nagyobb az érdeklődés a civil gazdaságtani paradigma iránt, amely az utóbbi két évszázadban szinte teljesen eltűnt, vagy legalábbis csak búvópatakként volt jelen. Ennek egyik oka az, hogy az utóbbi húsz évben rendkívüli mértékben megnöttek az egyenlőtlenségek a világban, a jövedelmek közötti és a vagyoni egyenlőtlenségek egyaránt. Ez a ma tapasztalható hatalmas egyenlőtlenség elfogadhatatlan, mert semmivel sem igazolható. Ne higgyünk azoknak, akik megpróbálják igazolni. Több szerzőnél olvashatjuk, hogy az utóbbi harminc évben az egyenlőtlenség olyan mértékben megnőtt az ún. Gini-féle együtthatóval mérve, hogy meghaladja a legutóbbi három évszázadban tapasztalt mértéket. Ennek következtében meggyengül a béke és a demokrácia. Ezért van az, hogy jelenleg is számos háború zajlik a földön. A demokráciával kapcsolatban Arisztotelész azt mondta, hogy ha nincs viszonylagos egyenlőség az emberek között, akkor a demokrácia nem fog megfelelően működni.

Az érdeklődés növekedésének másik fő oka a környezetpusztítás. Nemrég jártam Mexikóvárosban, de akár Pekinget is említhetném, ahol szinte ellehetetlenül az élet a környezetszennyezés miatt. A politikai gazdaságtan paradigmája miért nem képes ezeket a problémákat megoldani? Van kiotói jegyzőkönyvünk a klímaváltozás ellen és rendelkezésünkre állnak más eszközök is, ezek mégis hatástalanok maradnak. Az emberek kezdik megérteni, hogy paradigmaváltásra van szükség ezek megoldásához. Most nincs időm a „fogoly dilemmával” illusztrálni ezt a kérdést. Csak egy példa. Ferenc pápa elkezdett írni egy új enciklikát, éppen a környezetvédelemmel kapcsolatban, amely várhatóan 2015 húsvétján fog megjelenni. Ez valószínűleg nagy hatást kelt majd, mert a probléma gyökeréig hatol, és az igazi okokra fogja felhívni a figyelmet. Látni kell, hogy a környezeti probléma nemcsak etikai gond, hanem gazdasági is, mert a jövőnket éljük fel azzal, ha a környezetünket elpusztítjuk.

A harmadik fő ok, mely a civil gazdaságtan iránti érdeklődéshez vezet manapság, az a boldogság paradoxon, amelyet egy ma is élő

amerikai közgazdász, Richard Easterlin fedezett fel, aki egyébként a politikai gazdaságtani paradigmát követte. Easterlin 1974-ben bemutatott összefüggését⁵ továbbgondolva felrajzolhatjuk az 1. ábrát. Ha az egyik tengelyen megjelenítjük az egy főre jutó jövedelmet, a másikon pedig a boldogságot, akkor egy fordított U alakú görbét kapunk. Eszerint a jövedelem növekedése kezdetben növeli, majd egy bizonyos küszöböt átlépve a további jövedelemnövekedés csökkenti a boldogságot. Fontos tény, hogy ezt a paradoxont az Egyesült Államokban fedezték fel és nem egy harmadik világbeli országban. De mit is jelent ez a gyakorlatban? Azt, hogy nem igaz az, hogy minél gazdagabbak vagyunk, annál boldogabbak is leszünk. Ma a világon mindenütt, így Magyarországon is közzéteszik a boldogság-indexet. Ezekből az adatokból láthatjuk, hogy csökken az általános boldogsági szint. Gazdagabbá, de boldogtalanabbá válunk. Mivel magyarázható ez?

1. ábra A boldogság paradoxon Zamagni szerint⁶

A boldogság meghatározásával kapcsolatban nagy a felelőssége annak a közgazdász professzornak, aki azt tanítja, hogy a boldogság azonos a hasznossággal, és a fogyasztó a hasznosság maximalizálására törekszik annak érdekében, hogy boldog legyen. Ez nem igaz, mert a hasznosság egy személy és egy dolog közötti kapcsolatra utal.

⁵ Easterlin, R. (1974): *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence*; in: Paul, A. D. – Melvin, W. R. (szerk.): *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*; Academic Press, New York

⁶ Easterlin (1974) a „telítődési pontig” mutatott ki összefüggést az élettél való elégedettség és az egy főre jutó jövedelem között. (A szerk.)

A víz hasznos számomra, ha megiszom. A boldogság viszont egy személy és egy másik személy (és nem egy dolog) közötti kapcsolatra utal. Ezért mondja Arisztotelész, hogy az ember nem tud boldog lenni egyedül. A boldogsághoz minimum két emberre van szükség. A hasznosság maximalizálása azonban lehetséges egyedül is. Ezt az alapvető hibát követi el a politikai közgazdaságtan. És ez nagyon súlyos hiba, mert nem szabad valótlant állítani. Miért gondolom azt, hogy ez a paradoxon komoly dolog? Mert mi emberek azért élünk, hogy boldogok legyünk. Ha ellenben azt látjuk, hogy a hasznosság maximalizálása végső soron a boldogság csökkenéséhez vezet, akkor feltehetjük a kérdést, hogy mi értelme a versenyképesség és a hatékonyság szüntelen fokozásának? Az Egyesült Államokban nagyon komolyan foglalkoznak ezzel a kérdéssel, könyvtárnyi irodalma van, még Nobel-díj is született ezzel kapcsolatban.

A negyedik nagy probléma a libertariánus (szélsőségesen szabadságelvű) individualizmus megjelenése és terjedése. Nem tudom, hogy ismerik-e ezt az új kifejezést, de a libertariánus individualizmus alapelve a közösség minden formájának az egyén mögé sorolása. Amit az egyén akar vagy preferál, azt kell tenni. Ez az egyik legfontosabb tényező, ami megmagyarázza a nehézségeket a mai társadalomban.

Ez a négy probléma az, amelyekkel a politikai gazdaságtani paradigma nem képes megbirkózni. A civil gazdaságtani paradigma azonban képes arra, hogy megtalálja azokat az eszközöket, azokat az elméleti kategóriákat, amelyek alkalmasak arra, hogy ezeket a problémákat kezeljék. Ezért van manapság olyan nagy érdeklődés az egyetemek falain kívül is a civil gazdaságtani paradigma iránt. Ám az idő szűkössége miatt most csak egy rövid következtetést mondhatnék.

Kétféle gondolkodásmódot különböztethetünk meg. Az egyik a számító (calculating), technikai jellegű gondolkodás, amely a matematikán alapszik és a „hogyanra” koncentrált; a másik az irányt kereső (thinking) gondolkodás, ami a „miért” és a „merre” kérdésekre keresi a választ. Az első nagyon fontos, mert konkrét problémákra ad gyakorlati válaszokat. A második pedig azért, mert azt az irányt szabja meg, hogy a társadalom merre fejlődjön. Mindkettő fontos. Az utóbbi húsz évben azonban inkább a számító gondolkodásra helyeztük a hangsúlyt. Véleményem szerint mindkettőre szükség van. Az utóbbi néhány évtizedben azonban elhanyagoltuk az irányt kereső megközelítést. Platón *Phaidrosz* című művéből szeretnék egy metaforát idézni. Ebben az áll, hogy a barázda akkor lesz egyenes, ha az ekét húzó lovak egyforma tempóban mennek. Ha ez nem így történik, akkor ferde lesz a barázda, és nem lesz jó a termés. A metafora

jelentése világos. A két ló a két gondolkodásmód és mindkettőre szükség van. Ma az irányt kereső megközelítést jelképező lovat kell felgyorsítanunk, máskülönben nem lesz jó termésünk.

Összegzésképpen elmondható, hogy a civil gazdaságtan végső célja ennek a feladatnak az elvégzése. A mai közgazdaságtanban megfigyelhető, hogy túl sok időt szánnak a számító gondolkodásra, ami önmagában jó; viszont rossz, hogy megfeledkezünk a másik fajta gondolkodásmódról. Statisztikát, ökonometriát, matematikát tanítunk, amelyek önmagukban jó dolgok, de nem engedjük meg a diákoknak, hogy magáról az irányról is gondolkodjanak. Mára a közgazdaságtan a matematika puszta részévé vált, ami komoly veszély. Ezért fontos a civil gazdaságtani paradigma feltámadása.

Végül, ha megkérdeznék, hogy van-e gyakorlati tapasztalat a civil gazdaságtani paradigmával kapcsolatban, akkor azt válaszolnám, hogy igen, van ilyen. Kevés, de van. Hadd említsek néhányat. A közösségi gazdálkodás például a civil közgazdaságtan tipikus gyakorlati példája. Egy másik példa a szociális gazdaság. A szociális gazdasági mozgalom Európában és az Egyesült Államokban is virágzik. Ez is a civil gazdaságtanhoz kapcsolódik. Egy másik példa a szövetkezeti vállalatok példája – nem a szovjet, hanem a nyugati értelemben véve. Ismerünk tehát olyan gyakorlati példákat, amelyek a civil gazdaságtani paradigmának a megvalósulási formái. Persze ez még csak a kezdet, hiszen az elmúlt két évszázadban a politikai gazdaságtan idejét éltük. Ami rendben van, figyelembe kell venni, de ez a paradigma elavult. Nem elromlott, hanem elavult, mert nem képes megbirkózni a mai problémákkal.

Baranyi Árpád és Osvay Péter fordítása